

ВПЛИВ ВОЄННОГО СТАНУ НА ЦИВІЛЬНЕ СУДОЧИНСТВО

Факас І. Б.

ВСТУП

Жодна судова система в будь-якій країні світу не розрахована на роботу в умовах війни, оскільки правила судочинства орієнтовані для застосування в мирному житті. Повномасштабне російське вторгнення на територію України, умови воєнного стану, у яких вже третій рік поспіль живуть українці, суттєво вплинули на всі правовідносини в країні. Судова система України також зазнала впливу війни та її наслідків, що наклало свій негативний відбиток на процеси здійснення судочинства. 24 лютого 2022 року Рада суддів України прийняла Рішення № 9, відповідно до якого навіть в умовах воєнного або надзвичайного стану робота судів не може бути припинена, тобто не може бути обмежено конституційне право людини на судовий захист. При цьому в разі загрози життю, здоров'ю та безпеці рекомендовано зборам суддів, головам судів, суддям оперативно приймати рішення про тимчасове зупинення здійснення судочинства до усунення обставин, які зумовили припинення розгляду справ.

Перед цивільним судочинством як складовою судової системи України постало безліч викликів. Багато проблем, пов'язаних із судовим розглядом цивільних справ, виникло через дефіцит суддівських кадрів, унеможливлення роботи судів у зв'язку з окупацією українських територій росією, відсутністю доступу до матеріалів судових справ, які залишилися на тимчасово окупованих територіях, їх знищенням.

Попри це українська судова система значною мірою змогла пристосуватися до умов повномасштабної війни. І хоча процесуальний алгоритм дій суду в умовах воєнного стану відсутній, все ж суди зуміли адаптуватися до складних умов, здійснювали та продовжують здійснювати захист порушених прав, оскільки, першочерговим їх завданням є забезпечення правосуддя в державі.

1. Стан судової системи України упродовж 2022–2023 років

Обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина можливо лише у виключних випадках, у спосіб та за допомогою засобів, передбачених чинним законодавством. Такі виключення містяться у статті 64 Конституції України¹, якою встановлено окремі випадки обмеження прав і свобод людини і громадянина, зокрема це введення воєнного або надзвичайного стану.

Відповідно до статті 10 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» повноваження судів не можуть бути припинені, а частиною другою статті 26 цього Закону передбачено, що скорочення чи прискорення будь-яких форм судочинства забороняється².

Верховенство права та доступ до правосуддя є основоположними принципами цивільного процесу та однією з найважливіших гарантій прав учасників цивільного судочинства. У 2022 році гостро постала проблема доступу до правосуддя через недодержання розумних строків судового розгляду цивільних справ, обмеження доступу до судових рішень, неналежне виконання судових рішень та рішень інших органів (посадових осіб).

Наявні проблеми в частині гарантування кожному права на справедливий суд констатовано вчергове і Європейським судом з прав людини (далі – ЄСПЛ). Станом на кінець 2022 року на розгляді ЄСПЛ проти України перебувало 10 400 заяв. Загалом у 2022 році ЄСПЛ ухвалив 144 рішення у справах проти України, з них у 21 рішенні констатовано порушення положень статті 6 Конвенції (право на справедливий суд).

Своє занепокоєння щодо гарантування кожному в Україні права на справедливий і публічний розгляд справи компетентним, незалежним і безстороннім судом висловлював Комітет ООН у Заключних зауваженнях до 8-го періодичного звіту України щодо виконання Міжнародного пакту про громадянські та політичні права від 09.02.2022 р. Так, Комітет вказав на відсутність заходів щодо повного забезпечення незалежності суддів, проблеми, що виникають у процесі службової атестації суддів, недостатнє число суддів у державі, підсумовуючи, що все це призводить до позбавлення значної кількості громадян доступу до правосуддя³.

¹ Конституція України : Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України* (ВВР), 1996, № 30, ст. 141

² Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII. *Відомості Верховної Ради* (ВВР), 2015, № 28, ст. 250.

³ Щорічна доповідь про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні у 2022 р. URL. <https://ombudsman.gov.ua/report-2022/verkhovenstvo-prava> (дата звернення 19.05.2024 р.).

Упродовж 2022 року через відсутність повноважень Вищої ради правосуддя (далі – ВРП) неможливо було забезпечити справедливе судочинство. Відсутність належного кадрового забезпечення судової системи негативно впливало на дотримання процесуальних строків при розгляді цивільних справ. Неналежне фінансування судової системи України, дефіцит суддів стали ще однією невирішеною проблемою в 2022 році. У зв'язку із достроковим припиненням повноважень всіх членів Вищої кваліфікаційної комісії суддів (далі – ВККС) з листопада 2019 року будь-який добір суддів та заміщення вакантних посад не здійснювався. Спробу відновити діяльність Вищої кваліфікаційної комісії суддів України було здійснено у зв'язку з прийняттям 13 липня 2021 р. Закону України № 1629-IX «Про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» та деяких законів України щодо відновлення роботи Вищої кваліфікаційної комісії суддів України», який набрав чинності 05 серпня 2021 р. У вересні 2021 р. Вища рада правосуддя призначила перший склад Конкурсної комісії, основним завданням якої було здійснити відбір членів ВККСУ. Конкурсна комісія офіційно розпочала свою роботу лише на початку 2022 р., але змушена була призупинити її у зв'язку з введенням воєнного стану в Україні.

Процедура конкурсного добору кандидатів на посади членів ВККС України вперше з початку повномасштабного вторгнення рф в Україну була розпочата лише 13 липня 2022 р., однак на кінець 2022 року формування ВККС України ще не було завершено.

У 2022 році уся судова система зіштовхнулася з проблемою належного забезпечення матеріальними ресурсами для здійснення правосуддя. Так, почастишали випадки інформування судами про відсутність можливості надсилання ними судових повісток, повідомлень та іншої інформації із суду, в тому числі процесуальних документів поштовим зв'язком у зв'язку із недофінансуванням щодо витрат, пов'язаних з відправленням поштової кореспонденції; через повномасштабне військове вторгнення рф 24 лютого 2022 року вагому частину приміщень судів було знищено або пошкоджено, а також неналежним був рівень фінансування фонду оплати праці працівників апаратів судів⁴. На кінець 2022 року кількість осіб, повноваження судді яких було припинено у зв'язку із закінченням п'ятирічного строку призначення та стосовно яких не завершено кваліфікаційне оцінювання, становило 290 осіб, з яких 4 особи не склали присягу судді та не були зараховані до штату

⁴ Щорічна доповідь про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні у 2022 р. URL. <https://ombudsman.gov.ua/report-2022/verkhovenstvo-prava>. (дата звернення 12.05.2024).

суду. Водночас за такими особами залишався статус судді, внаслідок чого вони продовжували у 2022 році щомісячно отримувати суддівську винагороду за рахунок коштів Державного бюджету у розмірах посадового окладу. Зокрема, загальний розмір нарахованої та виплаченої у 2022 році суддівської винагороди суддям, повноваження яких припинились у зв'язку із закінченням п'ятирічного строку, становив 309,6 млн грн, з яких: у місцевих загальних судах – 272,7 млн грн, у місцевих адміністративних судах – 21,3 млн грн та у місцевих господарських судах – 15,6 млн грн.⁵

До проблем кадрового забезпечення місцевих судів у 2022 році додалися організаційні, матеріально-технічні і процесуальні проблеми, викликані воєнним станом, якнайшвидше вирішення яких було необхідним для забезпечення належного здійснення судочинства в цілому та зокрема, цивільного.

Внаслідок бойових дій рф у 2022 р. було зруйновано 12 приміщень судів та 97 приміщень судів пошкоджено частково: Найбільше пошкоджено/зруйновано приміщень судових установ у Харківській (20 приміщень), Миколаївській (18 приміщень), Донецькій (15 приміщень) та Херсонській (14 приміщень) областях. Водночас протягом місяця після звільнення тимчасово окупованих територій рф Київської, Житомирської, Чернігівської, Сумської областей майже всі суди зазначених областей, приміщення яких були пошкоджені, відновили свою діяльність⁶.

Запровадження правового режиму воєнного стану зумовило необхідність зміни територіальної підсудності розгляду справ судами, які знаходилися на тимчасово окупованих територіях, на територіях, де велися активні бойові дії або прилеглих до них територіях.

Верховна Рада України внесла зміни до окремих законодавчих актів та передала частину повноважень непрацюючої Вищої ради правосуддя Голові Верховного Суду, за розпорядженням якого протягом 2022 року було змінено територіальну підсудність судових справ 80 судів. Як наслідок, судові справи було повторно передані на автоматичний розподіл у судах, яким визначено підсудність, а їх розгляд було розпочато заново. Такі вимушені зміни негативно вплинули на додержання права на судовий розгляд справ, зокрема й

⁵ Щорічна доповідь про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні у 2022 р. URL: <https://ombudsman.gov.ua/report-2022/verkhovenstvo-prava>. (дата звернення 12.05.2024).

⁶ Там само

цивільних упродовж розумного строку, гарантованого статтею 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод⁷.

Під час зміни територіальної підсудності судів та передачі судових справ до визначених судів, місцезнаходження яких перебувало на території, де не велися бойові дії, фіксувалися випадки порушення прав громадян на доступ до правосуддя, через неналежне виконання працівниками апаратів судів своїх посадових обов'язків. Порушення полягали у втраті судових справ, неможливості знайти матеріали судових справ або окремі процесуальні документи. Причиною зазначених порушень вбачається відсутність нормативно-правового акта, який би регулював порядок здійснення передачі судових справ у випадку зміни територіальної підсудності таких справ.

Воєнний стан негативно вплинув і на доступ до судових рішень. Відповідно до частини 2 статті 2 Закону України «Про доступ до судових рішень» усі судові рішення є відкритими та підлягають оприлюдненню в електронній формі не пізніше наступного дня після їх виготовлення і підписання, крім ухвал про арешт майна та тимчасовий доступ до речей та документів у кримінальних провадженнях, які підлягають оприлюдненню не раніше дня їх звернення до виконання⁸. Обмеження або відтермінування загального доступу до електронних ресурсів Єдиного державного реєстру судових рішень (далі – ЄДРСР) з інших підстав, ніж це передбачено законами України «Про доступ до судових рішень», «Про державну таємницю», не допускається.

Водночас з 24 лютого по 20 червня 2022 року повний загальний доступ до ЄДРСР було обмежено, а також доступ до таких сервісів вебсайту як «Судова влада України», «Стан розгляду справ», «Список справ, призначених до розгляду», які містили відомості про день, час, місце проведення судового засідання у справі⁹.

Парламентський контроль за додержанням конституційних прав і свобод людини і громадянина та захист прав кожного на території України і в межах її юрисдикції на постійній основі здійснює Уповноважений Верховної Ради України з прав людини (далі – Уповноважений). Так, упродовж 2022 року до Уповноваженого

⁷ Щорічна доповідь про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні у 2022 р. URL. <https://ombudsman.gov.ua/report-2022/verkhovenstvo-prava>. (дата звернення 12.05.2024 р.).

⁸ Про доступ до судових рішень : Закон України від 22.12.2005 № 3262-IV. *Відомості Верховної Ради України* (ВВР), 2006, № 15, ст. 128.

⁹ Щорічна доповідь про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні у 2022 р. URL. <https://ombudsman.gov.ua/report-2022/verkhovenstvo-prava>. (дата звернення 13.05.2024 р.).

надійшло 670 звернень, у яких містилося 790 повідомлень про порушень прав людини під час здійснення адміністративного, цивільного судочинства, а також на стадії виконання судових рішень¹⁰. Переважна більшість порушень стосувались дотримання права на розгляд справи протягом розумного строку. Як приклад можна навести цивільну справу громадянки С. щодо порушення суддею Дзержинського районного суду м. Харкова розумних строків розгляду її справи (понад два роки). У вересні 2022 року до Уповноваженого звернулася заявниця, яка наголошувала, що з 2020 року у провадженні Дзержинського районного суду м. Харкова перебуває на розгляді цивільна справа за її позовом про скасування наказу про звільнення, поновлення на роботі, стягнення суми середнього заробітку за час вимушеного прогулу. За результатами перевірки, проведеної Уповноваженим, 03.12.2022 р. Дзержинський районний суд м. Харкова надав Уповноваженому відповідь про відсутність ухваленого рішення по зазначеній судовій справі. Таким чином, громадянка С. понад 2 роки не могла захистити свої права в суді, внаслідок необґрунтованого затягування строків розгляду справи.

Частина звернень до Уповноваженого стосувалася питань сприяння в належній передачі судових справ для можливості доступу до правосуддя. Так, у вересні 2022 року до Уповноваженого звернулася громадянка Т. щодо тривалого судового розгляду цивільної справи Пологиївським районним судом Запорізької області, провадження в якій було відкрито за її позовом. Уповноваженим було розпочато провадження, в межах якого було встановлено зміну, відповідно до розпорядження Голови Верховного Суду, територіальної підсудності справи заявниці. На запити Уповноваженого, надіслані до Орджонікідзевського районного суду Запорізької області та Солонянського районного суду Дніпропетровської області з метою встановлення факту передачі до вказаних судів матеріалів справи, зазначені суди поінформували про те, що матеріали справи ними отримані не були.

Для з'ясування інформації в частині правового регулювання порядку передачі судових справ у випадку зміни територіальної підсудності судів під час дії воєнного стану Уповноважений у грудні 2022 року звернувся до Державної судової адміністрації України (далі – ДСА). За інформацією, отриманою від ДСА України, поінформовано, що розпорядженням Голови Верховного Суду від 13.03.2022 р. № 6/0/9-22 судам першої та апеляційної інстанції надано рекомендації

¹⁰ Щорічна доповідь про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні у 2022 р. URL: <https://ombudsman.gov.ua/report-2022/verkhovenstvo-prava>. (дата звернення 13.05.2024 р.).

на випадок захоплення населеного пункту та/або суду чи безпосередньої загрози його захоплення. Вивезення справ відбувається за умови наявності такої можливості, зокрема це стосується справ, які перебувають у провадженні суддів, або хоча б здійснити вивезення найбільш важливих (резонансних) справ, інших справ, розгляд яких може мати істотне значення для прав учасників процесу. Якщо ж така можливість відсутня – забезпечити зберігання справ у сейфах у приміщенні суду¹¹.

З одного боку, такі рекомендації свідчать про наявність певного механізму дій для збереження матеріалів судових справ, однак такий механізм важко назвати дієвим з точки зору практичної реалізації, оскільки він переважно містить оціночні категорії, застосування яких лежить у площині дискреційних повноважень працівників відповідного суду.

Саме тому, розробка та прийняття нормативно-правового акту, який буде регламентувати питання передачі судових справ з судів, що розташовані на територіях ведення бойових дій, територіальна підсудність яких зазнала змін, є надзвичайно актуальним питанням, що прямо кореспондується з запобіганням порушення права на доступ до правосуддя, передбаченого статтею 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

Про дієвість судової гілки влади та її авторитет, як в державі так і на міждержавному рівні, свідчить забезпечення своєчасного та повного виконання її рішень. Проблема виконання судових рішень і в мирний час стояла гостро не лише в цивільному, але й в інших формах судочинства. У період дії воєнного стану можливість виконання судових рішень ще більш ускладнилась.

Так, протягом 2022 року до Уповноваженого надходили звернення щодо невчинення приватними виконавцями визначених Законом України «Про виконавче провадження» дій, спрямованих на виконання судових рішень, зокрема *щодо бездіяльності та протиправних дій приватного виконавця*.

За скаргами заявників Уповноваженим на адресу Міністерства юстиції України неодноразово направлялися листи для проведення перевірок та вжиття заходів реагування. Однак Мін'юст інформувало, що відповідно до підпункту 3 пункту 61 розділу IV «Прикінцеві та перехідні положення» Закону України «Про органи та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших

¹¹ Щорічна доповідь про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні у 2022 р. URL. <https://ombudsman.gov.ua/report-2022/verkhovenstvo-prava>. (дата звернення 13.05.2024 р.).

органів» під час дії воєнного стану планові (позапланові) перевірки діяльності приватних виконавців не проводяться. Такі перевірки можуть бути відновлені після припинення або скасування воєнного стану за письмовим зверненням сторони виконавчого провадження¹².

Таким чином, відсутність контролю за діяльністю приватних виконавців, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів негативно впливає на виконання таких рішень у період дії воєнного стану.

Вищевказане свідчить про необхідність внесення змін до Закону України «Про органи та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів» шляхом скасування дії підпункту 3 пункту 61 розділу IV «Прикінцеві та перехідні положення» цього Закону в частині скасування мораторію на проведення планових і позапланових перевірок діяльності приватних виконавців.

Підсумовуючи вищенаведене, можна зробити висновок, що цивільне судочинство як і вся судова система протягом 2022 року зазнали негативного впливу війни та її наслідків, що внесло свої корективи в процеси його здійснення. Відбулися зміни у територіальній підсудності судових справ, мали місце відсутність регламентації передачі судових справ, неналежне фінансування судової системи України, кадровий дефіцит суддів, незавершеність формування Вищої кваліфікаційної комісії суддів, обмеження або відтермінування загального доступу до електронних ресурсів, невиконання судових рішень та ін.

Однак, незважаючи на те, що формат роботи судів та суддів зазнав негативних змін, зумовлених особливостями воєнного стану, представники Феміди поступово адаптувалися та пристосувалися до функціонування в нових тимчасових умовах – умовах війни.

У 2023 році судова система України продовжувала страждати від серйозного недофінансування, яке ще більше посилилося через війну та її вплив на державні фінанси. Якщо у 2022 році фінансові ресурси, які були виділені на судову систему, задовольнили 63,4% загальних потреб у фінансуванні, то в 2023 році ситуація погіршилась та задовольняла лише 51,4%¹³.

¹² Щорічна доповідь про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні у 2022 р. URL: <https://ombudsman.gov.ua/report-2022/verkhovenstvo-prava>. (дата звернення 13.05.2024 р.).

¹³ Звіт Європейської комісії щодо України в межах Пакета розширення ЄС: URL: https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/document/download/bb61ea6d-dda6-4117-9347-a7191ecfc3f_en?filename=SWD_2023_699%20Ukraine%20report.pdf. (дата звернення 13.05.2024 р.).

Знаковими позитивними змінами 2023 року стали сформовані склади Вищої ради правосуддя та Вищої кваліфікаційної комісії суддів України як органів суддівського врядування. Зокрема процес формування складу ВККС України тривав упродовж першої половини 2023 року, а з його завершенням вдалося розпочати добір суддів на більш як дві тисячі вакантних посад, а також завершити кваліфікаційне оцінювання суддів. Відновлення роботи ВККС України було виконанням однієї із семи рекомендацій Європейської комісії щодо заявки України на членство в Європейському Союзі. В подальшому новий склад ВККС України оголосив два конкурси на зайняття вакантних посад суддів у місцевих та апеляційних судах. Конкурс на посади суддів місцевих судів оголошено на 560 вакантних посад суддів, з яких 500 у місцевих загальних судах і по 30 вакансій в адміністративних і господарських судах¹⁴.

Нестача суддівських кадрів у судах першої та апеляційної інстанції засвідчили існування проблем із забезпеченням права на судовий розгляд справ упродовж розумного терміну, що пов'язано із суттєвим навантаженням у судах. Саме тому поповнення суддівського корпусу було першочерговим завданням, вирішення якого дасть змогу поліпшити доступ до правосуддя та прискорити розгляд судових справ, в тому числі цивільних. Також необхідно відзначити, що внаслідок звільнення суддів утворилося надзвичайно багато вакансій у судовій системі. Для їх швидшого заповнення були внесені зміни до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» і деяких законодавчих актів України, якими було скорочено етапи процедури добору та конкурсних процедур, змінено процедури формування, завершено процедури добору та конкурсні процедури, незавершені ВККС України.

Упродовж 2023 року зафіксовано випадки порушення прав у цивільному провадженні, зокрема порушення права на належний та упродовж розумного терміну розгляд судом цивільних справ, порушення права на оскарження судового рішення. Унаслідок продовження дії на території України воєнного стану 2023 року виникали нові обставини, що стали передумовою обмежених можливостей громадян щодо реалізації права на розгляд судами справ упродовж розумного терміну. Такою обставиною, поряд зі змінами територіальної підсудності судових справ, внаслідок запровадження на

¹⁴ Оголошення про проведення конкурсу на зайняття 560 вакантних посад суддів у місцевих судах / Вища кваліфікаційна комісія суддів України, 15.09.2023. URL: <https://vkksu.gov.ua/news/ogoloshennya-pro-provedennya-konkursu-na-zaynyattya-560-vakantnyh-posad-suddiv-u-miscevyh-sudah>. (дата звернення 13.05.2024 р.).

території України воєнного стану, постало питання налагодження процедури відрядження суддів одного суду до іншого¹⁵.

Не покращилася ситуація у 2023 році у питаннях порушення прав громадян на належне виконання судових рішень, що гарантоване статтею 129-1 Конституції України. Так, до Уповноваженого ВР з прав людини надійшло 449 звернень, які стосувалися таких питань як: порушення прав органами державної виконавчої служби – 298 повідомлень, оскарження рішення, дії або бездіяльності державного або приватного виконавця та інших посадових осіб державної виконавчої служби – 648 повідомлень¹⁶.

В Україні питання виконання судових рішень і у 2023 році залишалося достатньо проблемним, зумовленим продовженням воєнного стану, активними бойовими діями та тимчасовою окупацією територій, дією законодавчих заборон і обмежень на вчинення окремих виконавчих дій, тимчасовим припиненням доступу до державних реєстрів.

Ще однією проблемою 2023 р. стало тривале виконання банківськими установами постанов державних і приватних виконавців про визначення поточного рахунку в банку для здійснення видаткових операцій, зокрема внаслідок отримання таких постанов банківськими установами впродовж тривалого періоду часу. Громадяни скаржилися на неправомірне звернення стягнення із зарплатних, пенсійних та інших соціальних рахунків.

В умовах дії воєнного стану фізичні особи-боржники, на кошти яких накладено арешт органами державної виконавчої служби, приватними виконавцями, можуть здійснювати видаткові операції з поточного рахунку на суму в розмірі, що впродовж одного календарного місяця не перевищує двох розмірів мінімальної заробітної плати, встановленої законом про Державний бюджет України на 1 січня поточного календарного року, а також сплачувати податки, збори без урахування такого арешту за умови, що такий поточний рахунок визначено для здійснення видаткових операцій¹⁷.

Нормами Прикінцевих і перехідних положень Закону України «Про виконавче провадження» не передбачено припинення звернення стягнення на заробітну плату в період дії в Україні воєнного стану (звернення стягнення припиняється суто на пенсію та стипендію, крім рішень про стягнення аліментів, про відшкодування шкоди, заподіяної

¹⁵ Щорічна доповідь про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні у 2023 році. URL: <https://ombudsman.gov.ua/report-2023/> (дата звернення 19.05.2024 р.)

¹⁶ Там само.

¹⁷ Там само

каліцтвам, іншим ушкодженням здоров'я або смертю внаслідок кримінального правопорушення, та рішень, боржниками за якими є громадяни рф)¹⁸.

З огляду на зазначене, зарплатні, пенсійні та інші соціальні рахунки повинні бути захищеними, тобто такими, на які не можна накласти арешт у виконавчому провадженні, для реалізації чого Уповноважений ВР з прав людини акцентував на необхідності внесення змін до Закону України «Про виконавче провадження»¹⁹.

Підсумовуючи, аналіз стану судової системи в цілому, та цивільного судочинства зокрема, упродовж 2022–2023 років, можна дійти наступних висновків.

Для реалізації конституційного права особи на судовий захист в умовах воєнного стану, Верховним Судом було змінено територіальну підсудність більше 100 національних судів, які об'єктивно не могли працювати. Тому в будь-якому випадку розгляд та вирішення цивільних справ здійснювались іншим, найбільш територіально наближеним судом.

Щодо процесуальних строків, то воєнний стан не вплинув на їх перебіг, проте визнавався поважною причиною для їх поновлення або продовження; процесуальний строк, встановлений судом, поновленню не підлягав, але міг бути виключно продовжений за клопотанням учасника цивільного спору; на час дії воєнного стану були продовжені строки загальної та спеціальної позовної давності, передбачені нормами цивільного законодавства.

Упродовж дії воєнного стану фіксувалися випадки порушення прав у цивільному провадженні, зокрема порушення права на належний та упродовж розумного терміну розгляд судом цивільних справ, порушення права на оскарження судового рішення.

Позитивними змінами стали сформовані у 2023 році склади Вищої ради правосуддя та Вищої кваліфікаційної комісії суддів України як органів суддівського врядування. Формування та діяльність зазначених органів дозволили оголосити конкурси на зайняття вакантних посад суддів у місцевих та апеляційних судах. Поповнення суддівського корпусу було першочерговим завданням, вирішення якого дасть змогу

¹⁸ Про виконавче провадження : Закон України від 02.06.2016 № 1404-VIII. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*, 2016, № 30, ст. 542

¹⁹ Омбудсман взяв участь у Комітетських слуханнях щодо питання механізмів забезпечення ефективності примусового виконання судових рішень / Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, 5.12.2023. URL: https://www.ombudsman.gov.ua/uk/news_details/ombudsmana-vzyav-uchast-u-komitetskih-sluhannyah-shchodo-pitannya-mehanimizmiv-zabezpechennya-efektivnosti-primusovogo-vikonannya-sudovih-rishen. (дата звернення 15.05.2024 р.).

поліпшити доступ до правосуддя та прискорити розгляд судових справ, в тому числі цивільних.

2. Здійснення цивільного судочинства в умовах воєнного стану

Цивільне судочинство в умовах воєнного стану – це процес, який має характерні теоретико-правові та організаційно-процесуальні особливості, які потребують наукового дослідження²⁰.

Багато українських та зарубіжних вчених-юристів у своїх наукових працях приділяють багато уваги саме фундаментальним питанням цивільного судочинства. На жаль, особливості здійснення цивільного судочинства в умовах воєнного стану недостатньо досліджені науковцями або вченими-юристами. Здійснення правосуддя в умовах воєнного стану досліджувалися такими вченими як: М. Кирило, М. Кожевніков, В. Комаров, І. Лесько, К. Резворович, І. Татулич, Д. Щербіна та ін.

Щодо розгляду та вирішення цивільних справ в умовах воєнного стану – зміст та форма повинні відповідати принципам та завданням цивільного судочинства. Упродовж тривалого часу наголошувалось на необхідності внесення змін до ЦПК України, які б регламентували судовий розгляд в умовах воєнного стану. У зв'язку з цим 26 квітня 2022 року у Верховній Раді України було зареєстровано законопроект про внесення змін до Кодексу адміністративного судочинства України, Цивільного процесуального кодексу України та Господарського процесуального кодексу України (щодо здійснення судочинства в умовах воєнного чи надзвичайного стану) № 7316, яким передбачено:

1. Під час дії воєнного чи надзвичайного стану передбачається можливість дистанційної роботи секретаря та надання його повноважень іншим працівникам апарату суду;
2. Особливості судових викликів та повідомлень на період дії воєнного чи надзвичайного стану;
3. Передбачається, що підготовче провадження та/або судовий розгляд має бути проведений протягом розумного строку з урахуванням можливості учасників справи взяти участь у розгляді справи;
4. Розширити сферу застосування письмового провадження у судах всіх юрисдикцій;
5. Поширити особливості розгляду судових справ, які застосовувалися у зв'язку із введенням карантину через COVID-19, також і на період дії воєнного чи надзвичайного стану;

²⁰ Резворович К.Р., Щербіна Д.В. Цивільне судочинство в умовах воєнного стану. *Молодий вчений*. 2023. № 2 (114).С. 86-89.

6. Особливість вручення копії судового рішення на період дії воєнного чи надзвичайного стану²¹.

Однак, зазначений законопроект у липні 2022 р. не було прийнято, а в подальшому його було відхилено та знято з розгляду.

Після отримання рекомендацій експертів СЕРЕJ (Європейської комісії з ефективності правосуддя) вищенаведений проект Закону України № 7316 від 26.04.2022 р. був змінений і 13.01.2023 р. було зареєстровано проект Закону України № 8358 «Про внесення змін до Кодексу адміністративного судочинства України, Цивільного процесуального кодексу України, Господарського процесуального кодексу України та інших законодавчих актів щодо здійснення судочинства під час дії воєнного чи надзвичайного стану та врегулювання спорів за участі судді»²². Цим Законопроектом № 8358 пропонувалося:

1) Через брак секретарів у судах їхні обов'язки дозволити виконувати працівникам апарату суду, які мають відповідну освіту і кваліфікацію;

2) Особливості повідомлень про судові засідання: сторони можуть повідомлятися електронною поштою, СМС та месенджерами. Для цього потрібно, щоб адресат однозначно підтвердив суду отримання такого повідомлення. Завдяки цій опції можна повідомляти людей, які змінили своє місце проживання, виїхали за кордон або в місця, куди неможливо доставити пошту;

3) Застосовання розгляду справ протягом розумних строків з урахуванням можливості сторони взяти участь у судовому засіданні. При цьому на вимогу сторони суд повинен мотивувати, чому він виходить за межі встановлених кодексом строків;

4) Ширші можливості застосовувати письмове провадження при розгляді справ (без виклику сторін в судові засідання). При цьому суд зобов'язаний повідомити сторони про письмове провадження і може продовжувати такий розгляд лише за відсутності заперечень сторін.

²¹ Про внесення змін до Кодексу адміністративного судочинства України, Цивільного процесуального кодексу України та Господарського процесуального кодексу України (щодо здійснення судочинства в умовах воєнного чи надзвичайного стану): Проект Закону України від 26.04.2022 № 7316 URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/LI07330A.html (дата звернення: 19.05.2024)

²² Про внесення змін до Кодексу адміністративного судочинства України, Цивільного процесуального кодексу України, Господарського процесуального кодексу України та інших законодавчих актів щодо здійснення судочинства під час дії воєнного чи надзвичайного стану та врегулювання спорів за участі судді : Проект Закону України № 8358 від 13.01.2023 р. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/41130> (дата звернення: 19.05.2024)

Тобто, якщо хтось буде проти, справа має слухатися в судових засіданнях, в т.ч. в режимі відеоконференції через власні засоби;

5) Можливість проведення засідань в режимі відеоконференції через власні технічні засоби на «постійній основі», а не лише під час ковідного карантину чи війни;

6) Можливість фіксувати хід судового засідання в протоколі або іншими технічними засобами. Це актуально за відсутності електроенергії в судах;

7) Можливість повідомляти про прийняті судові рішення додатково через електронну пошту та телефон з розміщенням відповідної інформації на сайті судової влади;

8) Можливість за бажанням військовослужбовців відновлювати провадження у справах за їх участю. Зараз такі справи суд зобов'язаний автоматично зупинити і не розглядати, поки особа перебуває на військовій службі;

9) Врегулювання зупинки, поновлення та продовження процесуальних строків в умовах воєнного чи надзвичайного стану;

10) Можливість для суддів працювати із системою електронного документообігу суду дистанційно;

11) Удосконалення процедури врегулювання спору за участю судді, коли суддя не переходячи до повноцінного судового розгляду, намагається вирішити спір між сторонами через переговорні процедури або процедури медіації;

12) законопроектом пропонувалося надати повноваження Вищій раді правосуддя погоджувати положення про умови та порядок дистанційного доступу суддів до автоматизованої системи документообігу суду. У Законі України «Про доступ до судових рішень» визначається, що судді мають право вносити до Реєстру всі судові рішення і окремі думки суддів, викладені у письмовій формі, дистанційно поза межами приміщень суду, в тому числі поза робочим часом, за умови якщо буде забезпечено безпеку доступу до автоматизованої системи документообігу суду з використанням власного кваліфікованого електронного підпису судді;

13) у разі, якщо під час дії воєнного чи надзвичайного стану неможливо забезпечити повідомлення учасників в порядку, передбаченому загальним правилом кодексу, суд може викликати або повідомляти учасників справи та інших учасників судового процесу, які не мають офіційної електронної адреси, про дату, час і місце першого судового засідання у справі на відомі засоби комунікації цих учасників телефонограмою, СМС повідомленням, електронною поштою, повідомленням у месенджерах. Тобто, і через Viber;

14) У випадку неможливості забезпечити повідомлення способом, визначеним вище – через оголошення на офіційному веб-порталі судової влади України (з посиланням на веб-адресу відповідної ухвали суду в Єдиному державному реєстрі судових рішень), яке повинно бути розміщене не пізніше ніж за 20 днів до дати відповідного судового засідання;

15) Пропонується, щоб суд мав змогу не зазначати в ухвалі про прийняття позовної заяви до розгляду та відкриття провадження у справі дані про дату, час і місце підготовчого засідання, якщо справа буде розглядатися за правилами загального позовного провадження або ж спрощеного позовного провадження з повідомленням (викликом) сторін;

16) Під час дії воєнного чи надзвичайного стану підготовче провадження може бути проведене протягом розумного строку з урахуванням можливості учасників справи взяти участь у розгляді справи. За клопотанням сторони суд постановляє ухвалу, в якій мотивує необхідність проведення підготовчого провадження поза межами строків, встановлених першим абзацом цієї частини;

17) Пропонується поширити правило поновлення та продовження процесуальних строків, яке застосовувалося під час карантину, на час війни;

18) Суд за заявою особи продовжує процесуальний строк, встановлений судом, якщо неможливість вчинення відповідної процесуальної дії у визначений строк зумовлена обмеженнями, впровадженими у зв'язку з воєнним або надзвичайним станом, карантинном.

19) Справи у судах першої, апеляційної та касаційної інстанцій, провадження у яких відкрито до введення воєнного чи надзвичайного стану, розглядаються з урахуванням особливостей, передбачених цим Кодексом для розгляду справ під час дії воєнного або надзвичайного стану.

20) Особливості судових проваджень під час дії воєнного чи надзвичайного стану, передбачені Цивільним процесуальним кодексом України, застосовуються протягом дії воєнного або надзвичайного стану та протягом 90 днів після його закінчення на території, на якій введено воєнний чи надзвичайний стан.

21) та інші новели²³.

²³ Про внесення змін до Кодексу адміністративного судочинства України, Цивільного процесуального кодексу України, Господарського процесуального кодексу України та інших законодавчих актів щодо здійснення судочинства під час дії воєнного чи надзвичайного стану та врегулювання спорів за участі судді : Проект Закону України № 8358 від 13.01.2023 р. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/41130> (дата звернення: 19.05.2024)

Однак зазначений законопроект лише через рік було включено до порядку денного Постановою Верховної Ради України «Про порядок денний одинадцятої сесії Верховної Ради України дев'ятого скликання» № 3562-IX від 06.02.2024 р та станом на 31.05.2024 р. він очікує розгляду²⁴.

З початку запровадження в Україні воєнного стану (24.02.2022 р.) і по травень 2024 р. включно зміни до чинного Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК України) вносились 15 разів. Перші зміни було внесено 01.07.2022 р., вони стосувались особливостей провадження у справах про встановлення факту народження або смерті особи в умовах воєнного чи надзвичайного стану та на тимчасово окупованих територіях і набрали чинності 07.08.2022 р.²⁵ Наступні зміни (21.09.2022 р.) пов'язані з ратифікацією Конвенції про угоди про вибір суду. Цими змінами було доповнено статтю 497 ЦПК України частиною другою, яка передбачила: « У випадках, встановлених законом або міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, підсудність судам України цивільних справ з іноземним елементом може бути визначено за угодою сторін»²⁶. Подальші зміни зумовлені прийняттям 18.10.2022 р. Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо виконання рішень Європейського суду з прав людини», який набрав чинності 06.11.2022 р. Цими змінами було врегульовано строк подання заяв про перегляд судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами – не пізніше тридцяти днів з дня, коли така особа дізналася або могла дізнатися про набуття цим рішенням статусу остаточного (п. 5 ч. 1 ст. 424 Цивільного процесуального кодексу України)²⁷. Далі зміни до ЦПК України вносились у зв'язку з прийняттям Закону України 01.12.2022 р. «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення укладення

²⁴ Про порядок денний одинадцятої сесії Верховної Ради України дев'ятого скликання : Постанова Верховної Ради України № 3562-IX від 06.02.2024 р. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*, 2024, № № 7-11, ст. 58.

²⁵ Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо особливостей провадження у справах про встановлення факту народження або смерті особи в умовах воєнного чи надзвичайного стану та на тимчасово окупованих територіях : Закон України 01.07.2022 № 2345-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2345-20#n6> (дата звернення: 17.05.2024)

²⁶ Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з ратифікацією Конвенції про угоди про вибір суду : Закон України від 21.09.2022 № 2627-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2627-20#n8>. (дата звернення 18.05.2024).

²⁷ Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо виконання рішень Європейського суду з прав людини : Закон України від 18.10.2022 № 2689-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2689-20#n36> (дата звернення 19.05.2024).

угоди між Україною та Європейським Союзом про взаємне визнання кваліфікованих електронних довірчих послуг та імплементації законодавства Європейського Союзу у сфері електронної ідентифікації», де по суті «електронний підпис» було замінено на «кваліфікований електронний підпис»²⁸.

Наступними змінами 13.12.2022 р. з прийняттям Закону України «Про медіа» у тексті Цивільного процесуального кодексу України слова «засоби масової інформації» в усіх відмінках і числах були замінені словом «медіа»²⁹.

Аналіз вищезазначених змін до Цивільного процесуального кодексу України у 2022 році дозволяє зробити висновок, що в рік запровадження воєнного стану так і не було прийнято змін, які б стосувалися особливостей розгляду та вирішення цивільних справ саме під час воєнного стану.

У січні 2023 р. зміни до ЦПК України були зумовлені внесенням змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо платіжних послуг³⁰. Зокрема, ці зміни стосувалися заборони оприлюднення номерів рахунків у банках, інших фінансових установах, небанківських надавачах платіжних послуг, номерів платіжних карток, електронних гаманців в емітентах електронних грошей при проголошенні рішення суду; визначення терміну «активи» для цілей глави 12 ЦПК України «Особливості позовного провадження у справах про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави» та ін.

Наступні зміни до Цивільного процесуального кодексу України було прийнято 20.03.2023 р. (набрання чинності відбулось 15.04.2023 р.), які були зумовлені посиленням захисту прав інтелектуальної власності. Так, ЦПК України було доповнено новою статтею 84-1 «Витребування окремих доказів у справах про порушення прав інтелектуальної власності», яка передбачила «можливість витребування доказів у вигляді інформації про походження і мережі розповсюдження товарів або надання послуг, що порушують право

²⁸ Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення укладення угоди між Україною та Європейським Союзом про взаємне визнання кваліфікованих електронних довірчих послуг та імплементації законодавства Європейського Союзу у сфері електронної ідентифікації: Закон України від 01.12.2022 № 2801-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-20#n29>. (дата звернення 19.05.2024).

²⁹ Про медіа : Закон України від 13.12.2022 № 2849-IX. *Відомості Верховної Ради України* (ВВР), 2023, № № 47-50, ст. 120.

³⁰ Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо платіжних послуг : Закон України від 12.01.2023 № 2888-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2888-20#n288>. (дата звернення 19.05.2024).

інтелектуальної власності чи щодо яких існують достатні підстави вважати, що розповсюдження таких товарів або надання таких послуг порушує права інтелектуальної власності»³¹.

У квітні 2023 р. зміни до цивільного судочинства стосувалися спрощення доступу до безоплатної правничої допомоги, зокрема підтвердження повноважень адвоката як представника сторони у цивільній справі, а також розгляд справ за обов'язковою участю адвоката особи, стосовно якої розглядається справа в деяких категоріях справ окремого провадження (обмеження цивільної дієздатності фізичної особи, визнання фізичної особи недієздатною та поновлення цивільної дієздатності фізичної особи; надання особі психіатричної допомоги в примусовому порядку; примусова госпіталізація до протитуберкульозного закладу).

У травні 2023 р. Розділ XII «Прикінцеві положення» Цивільного процесуального кодексу України було доповнено пунктом 4 такого змісту:

«Установити, що єдиним способом захисту прав осіб, які зазнали шкоди, збитків внаслідок виведення з ринку системно важливого банку з підстав, визначених пунктом 15 розділу VII «Прикінцеві положення» Закону України «Про банки і банківську діяльність», є відшкодування завданої шкоди, збитків у передбаченому нормами міжнародного права порядку виключно за рахунок коштів держави (держав), що здійснила (здійснила) або здійснює (здійснюють) збройну агресію проти України у значенні, наведеному в Законі України «Про оборону України»³². Ці зміни непов'язані з особливостями розгляду та вирішення цивільних справ, а лише передбачили такий спосіб захисту прав осіб, як відшкодування завданої шкоди, збитків виключно за рахунок коштів держави (держав), що здійснила (здійснила) або здійснює (здійснюють) збройну агресію проти України.

Найчисельніші зміни до ЦПК України були прийняті 29.06.2023 р. (набрали чинності 18.10.2023 р.) та стосувалися обов'язкової реєстрації та використання електронних кабінетів в Єдиній судовій інформаційно-телекомунікаційній системі або її окремій підсистемі (модулі), що забезпечує обмін документами. Зокрема було викладено в новій редакції частини п'яту – дев'яту статті 14. Єдина судова

³¹ Цивільний процесуальний кодекс України: Закон від 18.03.2004 № 1618-IV. *Відомості Верховної Ради України* (ВВР), 2004, № 40-41, 42, ст. 492.

³² Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення процедури виведення з ринку банку в умовах воєнного стану : Закон України від 29.05.2023 № 3111-IX. *Відомості Верховної Ради* (ВВР), 2023, № 73, ст. 259.

інформаційно-телекомунікаційна система та ряд інших статей³³. Введенням в дію Закону України 3200-IX від 29.06.2023 р. Передбачено обов'язкову наявність електронного кабінету в Єдиній судовій інформаційно-телекомунікаційній системі з 18 жовтня 2023 року для: адвокатів; нотаріусів; державних та приватних виконавців; арбітражних керуючих; судових експертів; органів державної влади та інших державних органів; органів місцевого самоврядування; інших юридичних осіб. В подальшому особі, яка зареєструвала електронний кабінет, суд вручає будь-які документи у цивільних справах, в яких така особа бере участь, виключно в електронній формі шляхом направлення таких документів до електронного кабінету такої особи. Також цим Законом були передбачені негативні правові наслідки, тобто, якщо до суду звернулася особа, яка зобов'язана була зареєструвати електронний кабінет, але не виконала свого обов'язку, суд залишатиме документи такої особи без руху, або повертатиме їх, залежно від виду процесуального документа. Для інших осіб реєстрація свого електронного кабінету в Єдиній судовій інформаційно-телекомунікаційній системі або її окремій підсистемі (модулі), що забезпечує обмін документами, в добровільному порядку. Через 7 місяців з дня опублікування Закону № 3200-IX від 29.06.2023 р. (з 21.02.2024 р.) такий обов'язок запроваджено в цивільному судочинстві й для юридичних осіб приватної форми власності.

У серпні 2023 р. були прийняті дві зміни до Цивільного процесуального кодексу України. Першими змінами було викладено в новій редакції частину четверту статті 212 ЦПК України, які передбачили можливість брати участь у судовому засіданні в режимі відеоконференції поза межами приміщення суду з використанням власних технічних засобів на період дії карантину, встановленого Кабінетом Міністрів України з метою запобігання поширенню особливо небезпечних інфекційних хвороб³⁴.

Другі зміни були зумовлені прийняттям 09.08.2023 р. Закону України «Про державні резерви», в результаті чого частину четверту статті 150 Цивільного процесуального кодексу України було

³³ Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо обов'язкової реєстрації та використання електронних кабінетів в Єдиній судовій інформаційно-телекомунікаційній системі або її окремій підсистемі (модулі), що забезпечує обмін документами: Закон України від 29.06.2023 № 3200-IX. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*, 2023, № 81, ст. 297.

³⁴ Про внесення змін та визнання такими, що втратили чинність, деяких законодавчих актів України у зв'язку з відміною карантину, встановленого з метою запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2: Закон України від 09.08.2023 № 3302-IX. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*, 2023, № 89, ст. 337.

доповнено новим абзацом, яким заборонено забезпечення позову шляхом накладення арешту на майно, запаси матеріальних цінностей державних резервів, передбачені Законом України «Про державні резерви», а також вжиття інших заходів забезпечення позову, що перешкоджають використанню матеріальних цінностей державних резервів за призначенням, встановленим законом»³⁵.

Наступні зміни до Цивільного процесуального кодексу України, прийняті 19.10.2023 р. уточнили обов'язки учасників судової справи. Абзацом другим частини сьомої ст. 14 ЦПК України передбачено, що «в умовах воєнного чи надзвичайного стану у разі знеструмлення електромережі суду чи настання інших обставин, які унеможливають функціонування Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи або її окремої підсистеми (модуля), що забезпечує обмін документами, суд може вручати особі, яка зареєструвала електронний кабінет, будь-які документи у справах, в яких така особа бере участь, у паперовій формі»³⁶. За своєю суттю це єдині зміни, станом на кінець 2023 року, які стосувалися особливостей розгляду та вирішення цивільних справ в умовах воєнного стану, а саме можливості вручати судом особі яка зареєструвала електронний кабінет, будь-які документи у справах, в яких така особа бере участь, у паперовій формі.

Насамкінець, у листопаді 2023 р. Конституційним Судом України було прийнято Рішення щодо відповідності Конституції України (конституційності) пунктів 1, 5 частини шостої статті 19, пункту 2 частини третьої статті 389 Цивільного процесуального кодексу України (щодо гарантування права на судовий захист у малозначних спорах)³⁷. Згідно з зазначеним Рішенням Конституційного Суду України визнано таким, що відповідає Конституції України (є конституційним), пункт 2 частини третьої статті 389 Цивільного процесуального кодексу України, яким передбачено, що «не підлягають касаційному оскарженню: судові рішення у малозначних справах та у справах з ціною позову, що не перевищує двохсот п'ятдесяти розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб, крім випадків, якщо:

а) касаційна скарга стосується питання права, яке має фундаментальне значення для формування єдиної правозастосовчої практики;

³⁵ Про державні резерви : Закон України від 09.08.2023 № 3310-IX. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*, 2023, № 90, ст. 341

³⁶ Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо уточнення обов'язків учасників судової справи: Закон України від 19.10.2023 № 3424-IX. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*, 2023, № 95, ст. 377.

³⁷ Рішення Конституційного суду України від 22.11.2023 № 10-р(П)/2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v010p710-23#n207>. (дата звернення 19.05.2024 р.)

б) особа, яка подає касаційну скаргу, відповідно до цього Кодексу позбавлена можливості спростувати обставини, встановлені оскарженим судовим рішенням, при розгляді іншої справи;

в) справа становить значний суспільний інтерес або має виняткове значення для учасника справи, який подає касаційну скаргу.

г) суд першої інстанції відніс справу до категорії малозначних помилково»³⁸.

Разом з тим, Конституційний Суд України визнав такими, що не відповідають Конституції України (є неконституційними), пункти 1, 5 частини шостої статті 19 Цивільного процесуального кодексу України. Пункт 1 частини шостої ст. 19 ЦПК України відносив до малозначних справи, у яких ціна позову не перевищувала ста розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб, а пункт 5 частини шостої цієї ж статті – справи про захист прав споживачів, ціна позову в яких не перевищує двохсот п'ятдесяти розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб. Оскільки зазначені пункти були визнані неконституційними, вони утрачають чинність через шість місяців із дня ухвалення Конституційним Судом України зазначеного Рішення.

Враховуючи вищенаведене, Конституційний Суд України зобов'язав Верховну Раду України привести нормативне регулювання, установлене пунктами 1, 5 частини шостої статті 19 Цивільного процесуального кодексу України, у відповідність до Конституції України та цього Рішення. Відповідні зміни Верховна Рада України мала внести не пізніше 22 травня 2024 р., однак станом на кінець травня 2024 р. це зобов'язання не було виконане.

Таким чином, можна зробити висновок, що і у 2023 р. до Цивільного процесуального кодексу України не було внесено жодних суттєвих змін щодо особливостей розгляду та вирішення цивільних справ саме в умовах воєнного стану.

У лютому 2024 р. зміни до Цивільного процесуального кодексу України були зумовлені прийняттям Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про державне регулювання ринків капіталу та організованих товарних ринків» та деяких інших законодавчих актів України щодо вдосконалення державного регулювання та нагляду на ринках капіталу та організованих товарних ринках»³⁹. У зв'язку

³⁸ Цивільний процесуальний кодекс України: Закон від 18.03.2004 № 1618-IV. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2004, № 40-41, 42, ст. 492.

³⁹ Про внесення змін до Закону України «Про державне регулювання ринків капіталу та організованих товарних ринків» та деяких інших законодавчих актів України щодо вдосконалення державного регулювання та нагляду на ринках капіталу та організованих товарних ринках : Закон України від 22.02.2024 № 3585-IX. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*, 2024, № № 15-18, ст. 74.

з цим Розділ IV ЦПК України Окреме провадження доповнено новою главою 14. «Розгляд судом справ про розкриття інформації, що становить професійну таємницю на ринках капіталу та організованих товарних ринках». Належним відповідачем у справах про відшкодування шкоди, завданої особі Головою, членом, працівником або залученим експертом Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку під час виконання ними своїх повноважень визнано Національну комісію з цінних паперів та фондового ринку.

Підсумовуючи, можна стверджувати, що запровадження воєнного стану в Україні негативно вплинуло на судову систему України та цивільне судочинство зокрема. До Цивільного процесуального кодексу України з 24.02.2022 р. станом на 31.05.2024 р. вносились точкові зміни, опосередковано пов'язані з дією воєнного стану. Однак, особливості здійснення такого провадження в умовах воєнного/надзвичайного стану у ЦПК України не вносились.

Статистика за понад два роки дії воєнного стану в Україні (з початку його запровадження) свідчить про перевантаження судів справами, у порівнянні з довоєнним періодом їх кількість збільшилась. Так, наприклад, У 2023 році на розгляді у місцевих загальних судах (місцеві суди) перебувало понад 1 млн 383 тис. позовних заяв, заяв, скарг, подань, клопотань, судових доручень та справ, що розглядаються в порядку цивільного судочинства, із них надійшло – 1 млн 144 тис. (що на 489,2 тис., або на 74,7% більше порівняно з 2022 роком), у тому числі, 7,9 тис. – після скасування судового рішення судом апеляційної чи касаційної інстанції, тоді як у 2022 році цей показник становив 5,5 тис.

Кількість справ і матеріалів, розглянутих у порядку цивільного судочинства, становила понад 1 млн 084 тис., або 78,4% від загальної кількості справ і матеріалів, що перебували на розгляді. Із задоволенням позову (заяви, клопотання, подання, скарги) та виконанням судових доручень розглянуто 732,3 тис. справ, або 67,5% від загальної кількості розглянутих справ і матеріалів. Відсоток розгляду цивільних справ і матеріалів місцевими судами упродовж 2023 року зменшився порівняно з аналогічним періодом 2022 року та становив 94,8% (співвідношення розглянутих і тих, що надійшли), що є насторожуючим показником (у 2022 році цей показник становив 105,6% та був показником передової практики)⁴⁰. Таку ситуацію можна пояснити нестачею суддівських кадрів, надмірним навантаженням на суддів.

⁴⁰ Аналітичний огляд стану здійснення цивільного судочинства у 2023 р. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/ogliady/Analiz_KCS_2023.pdf (дата звернення 26.05.2024 р.)

Варто зазначити, що кількість справ наказного провадження, що надійшли упродовж 2023 року, у двічі збільшилась порівняно з 2022 роком та становила 380,3 тис. Необхідно зазначити, що у порівнянні з 2022 роком, у 2023 році збільшилась і загальна кількість заяв, які подавались до суду в порядку окремого провадження. Так, у 2023 році їх кількість становила понад 72,8 тис., що на 22,7 тис., або на 45,4% більше порівняно з 2022 роком (50,2 тис.).

Серед розглянутих справ окремого провадження, як і в попередні звітні періоди, переважну більшість становили справи про встановлення фактів, що мають юридичне значення (понад 36,8 тис., або 65,5%), що на 25,1% більше порівняно з 2022 роком (29,5 тис.). Необхідно зазначити, що упродовж 2023 року місцевими судами було розглянуто 4,2 тис. справ про встановлення факту народження, понад 7 тис. справ про встановлення факту смерті та 304 щодо встановлення інших фактів на тимчасово окупованій території України⁴¹.

Аналіз судової статистики за останні два роки (з початку введення воєнного стану) свідчить про перевантаження судів відповідними справами, у порівнянні з довоєнним періодом їх кількість значно зросла, зокрема, в суді касаційної інстанції – втричі. Водночас відносини в такій чутливій сфері підлягають негайному врегулюванню, оскільки вони стосуються встановлення фактів, що виникають у повсякденному важкому житті українців та їхніх сімей. Суди першої та апеляційної інстанції розглядають такі справи в найкоротші терміни. Найбільш актуальні питання, які виникають при розгляді справ про встановлення юридичних фактів, зокрема це факти смерті і народження.

Так, відповідно до Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо особливостей провадження у справах про встановлення факту народження або смерті особи в умовах воєнного чи надзвичайного стану та на тимчасово окупованих територіях» (від 1 липня 2022 року № 2345-IX) ст. 317 ЦПК України було викладено в новій редакції. Відповідно до внесених змін:

- заяви про встановлення факту смерті або народження на території, на якій введено надзвичайний стан, а також на тимчасово окупованій території подаються розширеним колом зацікавлених осіб, їх законними представниками або представниками до будь-якого місцевого суду;
- заяви не оплачуються судовим збором;
- такі заяви розглядаються невідкладно;

⁴¹ Аналітичний огляд стану здійснення цивільного судочинства у 2023 р. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/oglyady/Analiz_KCS_2023.pdf (дата звернення 26.05.2024 р.)

- рішення підлягають негайному виконанню, оскарження рішення не зупиняє його виконання, копія рішення видається також негайно або направляється до органу РАЦСу.

Необхідно звернути увагу на особливості процесуального характеру, пов'язані з розглядом справ про встановлення фактів. Для них не застосовуються положення щодо змагальності (ст. 12 ЦПК України); диспозитивності, зокрема щодо меж судового розгляду (ст. 13 ЦПК України). У таких справах суд може витребувати за власною ініціативою докази, лише в окремих випадках законодавець встановив необхідність подання разом із заявою доказів, що підтверджують викладені в заяві обставини (зокрема ч. 2 ст. 318 ЦПК України)⁴².

Підсумовуючи вищевикладене, можна дійти таких висновків.

Надходження цивільних справ і матеріалів до місцевих судів у 2023 році збільшилось на 74,7% порівняно з 2022 роком. Незважаючи на нестачу суддівських кадрів та надмірне навантаження на суддів значно зменшився відсоток справ, загальний термін розгляду та вирішення яких триває в місцевих судах понад один рік, а середня тривалість розгляду цивільної справи становила 80 днів, що на 20 днів менше порівняно з 2022 роком. Аналіз статистичних показників вказує на те, що упродовж дії воєнного стану залишилося значне навантаження на суддів.

Загальний показник кількості апеляційних скарг і матеріалів, які надійшли у 2023 р., дещо збільшився за рахунок збільшення надходження апеляційних скарг та становив 71,7 тис., що більше на 17,2 тис., або на 31,6% порівняно з 2022 роком (понад 54,5 тис.), так само як і показники надходження заяв про видачу виконавчого листа про примусове виконання рішення третейського суду (збільшився на 34 та становив 97 заяв (у 2022 році – 63 заяви), надходження заяв про відвід судді (збільшився на 19,4% та становив 768 заяв (у 2022 році – 643 заяви)⁴³.

⁴² Застосування норм процесуального права у трудових, спадкових, земельних справах, у справах щодо дітей, про відшкодування завданої рф шкоди та ін. з урахуванням практики ВС: обговорення актуальних питань на семінарі в КЦС ВС (Частина 1). URL: https://so.supreme.court.gov.ua/news/505/zastosuvannia-norm-protseusualnoho-prava-u-trudovykh-spadkovykh-zemelnykh-sporakh-u-spravakh-sh%D1%81hodo-ditei-pro-vidshkoduvannia-zavdanoi-rf-shkody-ta-in-z-urakhuvanniam-praktyky-vs-obhovorennia-aktualnykh-pytan-na-seminari-v-ktss-vs-chastyna-1?fbclid=IwZXh0bgNhZW0CMTEAAR3O8Rlxsv50yNSI5rW3-hfeV62JU6ICPjoJmN-60_QYOEV0fVHxhDoNFk_aem_ASu6zQZ6_Llr_UW6nQN8H6MhYyRUfUL1jzSdwJ9nj52eeRy-sZrx0TrLFSd3IFV5G8UdK5YDgjk9PHjDEcX3ImXV/ (дата звернення 29.05.2024 р.)

⁴³ Аналітичний огляд стану здійснення цивільного судочинства у 2023 р. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/oglyady/Analiz_KCS_2023.pdf (дата звернення 26.05.2024 р.)

У 2023 році на розгляд до Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду надійшло 20,4 тис. процесуальних звернень: касаційних скарг, апеляційних скарг, заяв про перегляд судових рішень за нововиявленими чи виключними обставинами, клопотань про визначення підсудності, загальна кількість яких значно збільшилась порівняно з 2022 роком (14,4 тис.), а саме на 42,1%⁴⁴.

Аналіз статистичних показників стану здійснення цивільного судочинства у 2023 р. дозволяє зробити висновок, що простежується тенденція до збільшення надходження справ і матеріалів до судів, залишається значним навантаження на суддів.

Незважаючи на відсутність змін до Цивільного процесуального кодексу України, які б відповідали умовам воєнного стану, під час здійснення цивільного судочинства суди навчилися пристосовувати чинні процесуальні норми для дієвого здійснення правосуддя в умовах воєнного стану.

ВИСНОВКИ

У період воєнного стану повноваження судів не можуть бути припинені, а скорочення чи прискорення будь-яких форм судочинства, в тому числі цивільного, забороняється.

В умовах воєнного стану зміст та форма провадження у цивільних справах повинні відповідати завданням та основним засадам цивільного судочинства, але мають бути передбачені особливості здійснення такого провадження в умовах воєнного/надзвичайного стану.

Запровадження на території України воєнного стану не зупинило перебіг процесуальних строків звернення до суду з позовами у цивільному судочинстві. Питання поновлення процесуального строку у разі його пропуску з причин, пов'язаних із запровадженням воєнного стану в Україні, вирішується в кожній конкретній цивільній справі з урахуванням доводів, зазначених у заяві про поновлення такого строку. Саме по собі запровадження воєнного стану в Україні не може бути підставою для поновлення процесуального строку. Такими підставами можуть слугувати лише обставини, що виникли внаслідок введення воєнного стану та унеможливили виконання учасником цивільного процесу процесуальних дій протягом установленого Цивільним процесуальним кодексом України строку.

Упродовж дії воєнного стану в Україні з 24.02.2022 р. станом по травень 2024 р. були здійснені декілька спроб врегулювати

⁴⁴ Аналітичний огляд стану здійснення цивільного судочинства у 2023 р. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/ogliady/Analiz_KCS_2023.pdf (дата звернення 26.05.2024 р.)

особливості здійснення цивільного судочинства в умовах воєнного стану, у Верховній Раді України були зареєстровані відповідні законопроекти, але вони, на жаль, або були зняті з розгляду або його очікують. Воєнний стан триває в Україні третій рік, а аналіз статистичних показників свідчить про те, що надходження цивільних справ і матеріалів до місцевих судів у 2023 році збільшилось більш як на 70% порівняно з 2022 роком. Кількість справ наказного провадження, що надійшли упродовж 2023 року, збільшилась у двічі за аналогічний період. Також збільшилась на 45% порівняно з 2022 роком загальна кількість заяв, які подавались до суду в порядку окремого провадження. Все це дозволяє зробити висновок про збільшення кількості справ в усіх видах провадження цивільного судочинства.

Надходження цивільних справ збільшилась й у всіх інстанціях порівняно з 2022 роком, в апеляційних судах на понад як 30%, а в Касаційному цивільному суді у складі Верховного Суду на 42%.

Нестача суддівських кадрів, надмірне навантаження на суддів, регулярне продовження воєнного стану не може не впливати на стан здійснення цивільного судочинства. Однак першочерговим завданням є прийняття таких процесуальних норм, які будуть системними, взаємопов'язаними, уніфікованими як в самому Цивільному процесуальному кодексі України так і узгодженими з іншими процесуальними кодексами.

АНОТАЦІЯ

Розділ монографії присвячений дослідженню стану здійснення цивільного судочинства в Україні в умовах воєнного стану, його впливу на розгляд та вирішення цивільних справ.

Досліджується стан судової системи України та цивільного судочинства як її складової упродовж 2022–2023 років. Аналізуються проблеми, які виникли або зумовлені введенням воєнного стану під час розгляду та вирішення цивільних справ.

Особливу увагу приділено фактам порушення прав у цивільному провадженні, зокрема порушення права на належний та упродовж розумного терміну розгляд судом цивільних справ, порушення права на оскарження судового рішення.

Проаналізовано динаміку та зміст внесених змін до Цивільного процесуального кодексу України упродовж воєнного стану, а також досліджено законопроекти, зареєстровані в парламенті та етапи їх проходження.

Наведено статистичні показники стану здійснення цивільного судочинства у 2023 році та проведено його порівняльну характеристику з 2022 роком в розрізі різних видів провадження, а також в різних

інстанціях, зокрема в місцевих загальних судах, в апеляційних судах, а також у Касаційному цивільному суді у складі Верховного Суду. Констатовано динаміку збільшення надходження на розгляд судів цивільних справ та матеріалів.

Доведено, що першочерговим завданням є прийняття таких процесуальних норм, які будуть системними, взаємопов'язаними, уніфікованими як в самому Цивільному процесуальному кодексі України так і узгодженими з іншими процесуальними кодексами.

ЛІТЕРАТУРА

1. Конституція України : Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 1996, № 30, ст. 141.

2. Цивільний процесуальний кодекс України: Закон від 18.03.2004 № 1618-IV. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2004, № 40-41, 42, ст. 492.

3. Про виконавче провадження : Закон України від 02.06.2016 № 1404-VIII. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*, 2016, № 30, ст. 542

4. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з ратифікацією Конвенції про угоди про вибір суду: Закон України від 21.09.2022 № 2627-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2627-20#n8>. (дата звернення 18.05.2024).

5. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо виконання рішень Європейського суду з прав людини : Закон України від 18.10.2022 № 2689-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2689-20#n36> (дата звернення 19.05.2024).

6. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення укладення угоди між Україною та Європейським Союзом про взаємне визнання кваліфікованих електронних довірчих послуг та імплементації законодавства Європейського Союзу у сфері електронної ідентифікації: Закон України від 01.12.2022 № 2801-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-20#n29> (дата звернення 19.05.2024).

7. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо обов'язкової реєстрації та використання електронних кабінетів в Єдиній судовій інформаційно-телекомунікаційній системі або її окремій підсистемі (модулі), що забезпечує обмін документами: Закон України від 29.06.2023 № 3200-IX. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*, 2023, № 81, ст. 297.

8. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо обов'язкової реєстрації та використання електронних кабінетів в Єдиній судовій інформаційно-телекомунікаційній системі або її окремій підсистемі (модулі), що забезпечує обмін документами: Закон

України від 29.06.2023 № 3200-IX. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*, 2023, № 81, ст. 297

9. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо особливостей провадження у справах про встановлення факту народження або смерті особи в умовах воєнного чи надзвичайного стану та на тимчасово окупованих територіях : Закон України 01.07.2022 № 2345-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2345-20#n6> (дата звернення: 17.05.2024)

10. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення процедури виведення з ринку банку в умовах воєнного стану: Закон України від 29.05.2023 № 3111-IX. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*, 2023, № 73, ст. 259.

11. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення процедури виведення з ринку банку в умовах воєнного стану: Закон України від 29.05.2023 № 3111-IX. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*, 2023, № 73, ст. 259.

12. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо уточнення обов'язків учасників судової справи: Закон України від 19.10.2023 № 3424-IX. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*, 2023, № 95, ст. 377.

13. Про внесення змін до Закону України «Про державне регулювання ринків капіталу та організованих товарних ринків» та деяких інших законодавчих актів України щодо вдосконалення державного регулювання та нагляду на ринках капіталу та організованих товарних ринках : Закон України від 22.02.2024 № 3585-IX. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*, 2024, № № 15-18, ст. 74.

14. Про внесення змін до Кодексу адміністративного судочинства України, Цивільного процесуального кодексу України та Господарського процесуального кодексу України (щодо здійснення судочинства в умовах воєнного чи надзвичайного стану): Проект Закону України від 26.04.2022 № 7316 URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/JI07330A.html (дата звернення: 19.05.2024)

15. Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо платіжних послуг : Закон України від 12.01.2023 № 2888-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2888-20#n288>. (дата звернення 19.05.2024).

16. Про внесення змін та визнання такими, що втратили чинність, деяких законодавчих актів України у зв'язку з відміною карантину, встановленого з метою запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2: Закон України від 09.08.2023 № 3302-IX. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*, 2023, № 89, ст. 337.

17. Про державні резерви : Закон України від 09.08.2023 № 3310-IX. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*, 2023, № 90, ст. 341.

18. Про доступ до судових рішень : Закон України від 22.12.2005 № 3262-IV. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2006, № 15, ст. 128.

19. Про медіа : Закон України від 13.12.2022 № 2849-IX. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2023, № № 47-50, ст. 120.

20. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*, 2015, № 28, ст. 250.

21. Про порядок денний одинадцятої сесії Верховної Ради України дев'ятого скликання : Постанова Верховної Ради України № 3562-IX від 06.02.2024 р. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*, 2024, № № 7-11, ст. 58.

22. Про внесення змін до Кодексу адміністративного судочинства України, Цивільного процесуального кодексу України, Господарського процесуального кодексу України та інших законодавчих актів щодо здійснення судочинства під час дії воєнного чи надзвичайного стану та врегулювання спорів за участі судді : Проект Закону України № 8358 від 13.01.2023 р. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/41130> (дата звернення: 19.05.2024).

23. Про внесення змін до Кодексу адміністративного судочинства України, Цивільного процесуального кодексу України, Господарського процесуального кодексу України та інших законодавчих актів щодо здійснення судочинства під час дії воєнного чи надзвичайного стану та врегулювання спорів за участі судді : Проект Закону України № 8358 від 13.01.2023 р. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/41130> (дата звернення: 19.05.2024)

24. Рішення Конституційного суду України від 22.11.2023 № 10-р(II)/2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v010p710-23#n207>. (дата звернення 19.05.2024 р.)

25. Аналітичний огляд стану здійснення цивільного судочинства у 2023 р. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/ogliady/Analiz_KCS_2023.pdf (дата звернення 26.05.2024 р.)

26. Застосування норм процесуального права у трудових, спадкових, земельних спорах, у справах щодо дітей, про відшкодування завданої рф шкоди та ін. з урахуванням практики ВС: обговорення актуальних питань на семінарі в КЦС ВС (Частина 1). URL: <https://so.supreme.court.gov.ua/news/505/zastosuvannia-norm-protsesualnoho-prava-u-trudovykh-spadkovykh-zemelnykh-sporakh-u-spravakh-sh%D1%81hodo-ditei-pro-vidshkoduvannia-zavdanoi-rf-shkody-ta-in-z-urakhuvanniam-praktyky-vs-obhovorennia-aktualnykh-pytan-na>

seminari-v-ktss-vs-chastyna-1?fbclid=IwZXh0bgNhZW0CMTEAAR3O8RlXsv50yNSI5rW3-hfeV62JU6ICPjoJmN-60_QYOEVO1fVHxhDoNFk_aem_ASu6zQZ6_LIr_UW6nQN8H6MhYyRUfUL1jzSdwJ9nj52eeRy-sZrx0TrLFsD3IFV5G8UdK5YDgjk9PHjDEcX3ImXV/ (дата звернення 29.05.2024 р.)

27. Звіт Європейської комісії щодо України в межах Пакета розширення ЄС: URL. https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/document/download/bb61ea6d-dda6-4117-9347-a7191ecef3f_en?filename=SWD_2023_699%20Ukraine%20report.pdf. (дата звернення 13.05.2024 р.)

28. Оголошення про проведення конкурсу на зайняття 560 вакантних посад суддів у місцевих судах / Вища кваліфікаційна комісія суддів України, 15.09.2023: URL. <https://vkksu.gov.ua/news/ogoloshennya-pro-provedennya-konkursu-na-zaynyattya-560-vakantnyh-posad-suddiv-u-miscevyh-sudah>. (дата звернення 13.05.2024 р.)

29. Омбудсман взяв участь у Комітетських слуханнях щодо питання механізмів забезпечення ефективності примусового виконання судових рішень / Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, 5.12.2023. URL: https://www.ombudsman.gov.ua/uk/news_details/ombudsmana-vzyav-uchast-u-komitetskih-sluhannyah-shchodo-pitannya-mehanizmv-zabezpechennya-efektivnosti-primusovogo-vikonannya-sudovih-rishen. (дата звернення 15.05.2024р.)

30. Резворович К.Р., Щербіна Д.В. Цивільне судочинство в умовах воєнного стану. Молодий вчений. 2023. № 2 (114).С.86-89.

31. Щорічна доповідь про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні у 2022 р. URL. <https://ombudsman.gov.ua/report-2022/verkhovenstvo-prava> (дата звернення 19.05.2024 р.)

32. Щорічна доповідь про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні у 2023 році. URL. <https://ombudsman.gov.ua/report-2023/> (дата звернення 19.05.2024 р.)

Information about the authos:

Fakas Iona Borysivna,

Doctor of Law, Docent,

Associate Professor of the Department of Civil and Legal Disciplines

Chernivtsi Educational and Scientific Legal Institute

National University "Odesa Law Academy"

7, Skovorody str., Chernivtsi, 58000, Ukraine

orcid.org/0000-0002-4408-7668